

UOT: 619: 616.9-036.22;619;616.9

**AZƏRBAYCANIN CƏNUB BÖLGƏSİNDƏ QOYUNLARIN BAŞLICA
HELMİNTOZLARININ YAYILMASI VƏ ONLARA QARŞI MÜBARİZƏ
TƏDBİRLƏRİ**

Y.M.SEYİDOV, R.N.ƏKBƏROVA
AKTN Baytarlıq ET İnstitutu

Əsas məqsəd respublikanın cənub zonasının tipik qoyunçuluq rayonu olan Astaranın fermer təsərrüfatlarında 2012-2014-cü illər ərzində xırda buynuzlu heyvanlar arasında başlıca helmintozları öyrənmək və onlara qarşı yeni dərman preparatlarının səmərəliliyini müəyyən etməkdən ibarətdir.

Açar sözlər: helmintozlar, qoyun, növ tərkibi, preparat, ekstensivlik.

Kənd təsərrüfatı ölkənin iqtisadiyyatının əsas sahələrindən biridir ki, onun da inkişafında heyvandarlığın mühüm rolu vardır. Əhalinin heyvandarlıq məhsullarına olan tələbatı daima yüksəlməkdədir. Kənd təsərrüfatının inkişafı və əhalinin keyfiyyətli ərzaqla təmin edilməsi qarşıda duran əsas məsələlərdən biridir. Əsasən qoyunçuluqda məhsuldarlığın yüksəlməsinə, onun keyfiyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən, xüsusən cavan heyvanların kütləvi tələfatına gətirən səbəblərdən biri də helmintozlardır [5].

Helmintozların epizootologiyasının əsas məsələlərini,ayrı-ayrı zonalar üzrə törədicilərin növ tərkibini öyrənmədən onlara qarşı mübarizədə arzuolunan nəticələr əldə etmək mümkün deyildir. Xəstəliklər zamanı müalicə-profilaktika tədbirlərinə çox zəhmət və vəsait sərf olunur ki,bu da məhsuldarlığın inkişafının ləngiməsinə,onun maya dəyərinin artmasına səbəb olur.

XX əsrin əvvəllərində qoyunların helminth faunasına dair ilk tədqiqat işləri A.C.Qayıbov (1947), C.Q.İsmayılov (1960), Y.M. Seyidov (1965) və başqaları tərəfindən aparılmışdır [1].

A.C.Qayıbov qoyunlar arasında 42 növ helmint (2- trematod, 6-sestod və 34 növ nematod) aşkar etmişdir. C.Q.İsmayılov Kəlbəcər rayonunda apardığı tədqiqatlar nəticəsində qoyunlar arasında 52 növ helmintin (2- trematod, 6-sestod və 44 növ nematod) parazitlik etməsini müəyyən etmişdir.

Y.M.Seyidovun tədqiqatlarında isə Naxçıvan Muxtar Respublikasında qoyunlar arasında parazitlik edən helmint növləri 52-yə (4-trematod, 7-sestod və 41 nematod) çatmışdır [4].

1964-1968-ci illərdə Azərbaycan Respublikası ərazisində qoyunların mədə-bağırsaq nematodozlarından xəbertioz, bunostomoz və ezafaqostomozun yayılması Ə.T.Məmmədov tərəfindən öyrənilmişdir [3].

1960-1964-cü illərdə M.Y.Nuriyev tərəfindən Masallı-Lənkəran zonasında qoyunların və qaramalın helmintlərinin yayılmasına dair bəzi tədqiqatlar

aparılmışdır. Amma ədəbiyyatlarda bu haqda çox qısa məlumatlar verilmişdir.

Son 30 il ərzində cənub zonasında helmintozların yayılmasına dair heç bir elmi tədqiqat işləri aparılmamışdır.

Müəyyən edilmişdir ki, helmintozlar zamanı qoyunlarda məhsuldarlıq 12%-ə qədər azalır, diri çəki 30% aşağı düşür, hər 100 baş doğar qoyundan 10 quzu itirilir, təkcə fassiolyoz xəstəliyi zamanı qaraciyər 50-60% yararsız hala düşür.

Azərbaycanın cənub zonasında qoyunçuluğun inkişafına xüsusi fikir verilir. Bu bölgənin rayonlarından biri də Astaradır. Hər il helmintozlar səbəbindən xırda buynuzlu heyvanlar arasında xeyli ölüm halları baş verir. Bu da qoyunçuluq təsərrüfatlarında baytar həkimlərinin işini daha da çətinləşdirir. Təsərrüfatlardakı vəziyyəti nəzərə alaraq Astara rayonunun helmintozlarla qeyri - sağlam iki xarakterik qoyunçuluq təsərrüfatında başlıca helmintozların yayılmasına dair tədqiqat işlərini aparmayıq qarşıya məqsəd qoyduq. Tədqiqat işləri rayonun düzənlik (Şahağacı) və dağətəyi (Təngərüd) zonalarında aparılmışdır.

Bizim əsas məqsədımız Astara rayonunda xırda buynuzlu heyvanların başlıca helmintozlarının yayılmasının öyrənilməsi və onlara qarşı elmi-əsaslara söykənmiş mübarizə tədbirlərinin aparılmasından ibarətdir.

Material və metodlar

Tədqiqat işləri 2012-2014-cü illərdə rayonun ekoloji cəhətdən müxtəlif zonasında- düzənlik və dağətəyində aparılmışdır.

Helmintozların törədicilərinin növ tərkibini təyin etmək üçün kəsim məntəqəsinə əsasən Şahagacı və Təngərüd təsərrüfatlarından daxil olmuş ümumilikdə 80 baş qoyunun daxili orqanları K.I.Skryabinin tam helmintoloji yarma üsulu ilə müayinə edilmişdir.

Bundan əlavə invaziyanın ekstensivliyini təyin etmək üçün 220 baş xırda buynuzlu heyvanlardan yenicə ifraz olunmuş kal nümunələri götürülmüş,

Fülleborn, Berman və Darlinq üsulları ilə laboratiya şəraitində müayinələr aparılmışdır [2].

Aparılan müayinələr əsasında Astara rayonunda qoyunların başlıca helmintozları və invaziyanın

yarma üsulu ilə müayinə edilmişdir. Müayinənin nəticələri cədvəl 2-də göstərilmişdir.

Cədvəl 2. Astara rayonunda qoyunlarda aşkar edilən əsas helmintozlar (Təngərüd və Şahağacı fərdi qoyunçuluq təsərrüfatları)

Müayinə edilmişdir	Helmintozun adı	Təngərüd fərdi təsərrüfatı (Dağətəyi zona)			Şahağacı fərdi təsərrüfatı (Aran zona)			Cəmi		
		Müayinə edilmişdir (baş)	Yoluxmuşdur		Müayinə edilmişdir (baş)	Yoluxmuşdur		Müayinə edilmişdir (baş)	Yoluxmuşdur	
			baş	%		baş	%		baş	%
Qaracıyər	Fassiolyoz	40	11	27,5	40	10	25	80	21	26,25
	Dikroselioz	40	8	20	40	9	22,5	80	16	20
Ağciyər	Diktiokaulyo	40	19	47,5	40	18	45	80	37	46,25
Şirdan	Hemonxoz	40	28	70	40	27	67,5	80	55	68,7
Nazik bağırsaq şöbəsi	Moniezioz	40	15	37,5	40	12	30	80	27	33,75
	Tizaniezioz	40	12	30	40	14	35	80	26	32,5
	Ezofaqostomoz	40	30	75	40	25	62,5	80	55	68,75
	Xabertioz	40	26	65	40	22	55	80	48	60
	Bunostomoz	40	25	62,5	40	20	51	80	45	56,25
Kor bağırsaq	Trixosefalyoz	40	18	45	40	15	37,5	80	33	41,25

ekstensivliyi öyrənilmişdir.

Alınan nəticələr və onların müzakirəsi

Bizim tərəfimizdən 2012-2014-cü illərdə Astara rayonun 2 müxtəlif ekoloji zonasında (düzənlik və dağətəyi) xırda buynuzlu heyvanların başlıca helmintozları öyrənilmiş və geniş yayılmış xəstəliklərə qarşı yeni dərman preparatlarının sınaq təcrübələri aparılmışdır. İlin qış, yaz, yay və payız fəsilələrində rayonun helmintlərlə kütləvi yoluxmuş iki təsərrüfatında ümumilikdə 220 baş xırda buynuzlu heyvanların kal nümunələri laboratoriya şəraitində müayinəyə və 80 baş qoyunun daxili orqanları tam helmintoloji yarmaya cəlb edilmişdir. Aran zonada yerləşən Şahağacı fermer təsərrüfatından müxtəlif yaş qrupundan olan 180 baş qoyunun yenicə ifraz olunmuş kal nümunələrinin laboratoriya şəraitində helmintokoproloji müayinələri aparılmışdır. Müayinələrin nəticələri cədvəl 1-də göstərilmişdir.

Cədvəl 1. Xırda buynuzlu heyvanların koproloji müayinələrinin nəticələri (Şahağacı fərdi qoyunçuluq təsərrüfatı təmsilində)

Yaşı	Müayinə edilib (baş)	Nematodiroz		Trixosefalyoz		Fassiolyoz		Diktiokaulyo	
		Yoluxub (baş)	İ.E. (%)	Yoluxub (baş)	İ.E. (%)	Yoluxub (baş)	İ.E. (%)	Yoluxub (baş)	İ.E. (%)
6 aylıq, 1 yaşa qədər	60	45	75	30	50	4	66	29	48,3
1-2 yaş	60	15	25	14	23,3	18	30	21	35
2 yaşdan yuxarı	60	9	15	12	20	33	55	9	15

Koproloji müayinələrə əsasən nematodirozla yoluxmanın ekstensivliyi 6 aylıqdan -1 yaşa qədər 75%, 1-2 yaşda olan quzularda 25%, 2 yaşdan yuxarı 15%; trixosefalyozla - 6 aylıqdan 1 yaşa qədər 50%, 1-2 yaşda olanlarda 23,3%, 2 yaşdan yuxarı 20%; fassiolyozla 6 aydan 1 yaşa qədər 6,6%, 1-2 yaşda olan cavanlarda 30%, 2 yaşdan yuxarı 55%; diktiokaulyoza 6 aylıqdan 1 yaşa qədər 48,3%, 1-2 yaşda olanlarda 35%, 2 yaşdan yuxarı 15% təşkil etmişdir. Həmçinin kəsim məntəqəsinə əsasən Şahağacı və Təngərüd təsərrüfatlarından daxil olmuş ümumilikdə 80 baş qoyunun daxili orqanları tam

Müayinələrə əsasən invaziyanın ekstensivliyi (İ.E.) fassiolyozla 26,25%, dikroseliozla 20%, diktiokaulyoza 46,25%, hemonxozla 68,75%, monieziozla 33,75%, tizanieziozla 32,5%, ezofaqosta-mozla 68,75%, xabertiozla 60%, bunostomozla 56,25%, trixosefalyozla 41,25% təşkil etmişdir.

Biz həmçinin təsərrüfatlarda mədə-bağırsaqnematodozlarının geniş yayılmasını nəzərə alaraq müqayisəvi olaraq İntermectin və Leva-100 preparatlarının təsərrüfat şəraitində sınaq təcrübələrini aparmışıq.

Belə ki, aran və dağətəyi zonasında 40 baş xırda buynuzlu heyvanlardan kal nümunələri götürülüb, rayon laboratoriyasında müayinə edilmişdir.

Aran zonasında 40 baş qoyunun 40-da, dağətəyi zonasında isə 36 baş qoyunun 36-da mədə-bağırsaq nematodları aşkarlanmışdır. Baytarlıq təbabətində invaziyanın ekstensivliyini təyin edən V.A.Sidorkin formulasına əsasən $40 \times 100 : 40 = 100\%$, $36 \times 100 : 36 = 100\%$.

Dehelmintizasiyaya

qədər invaziyanın ekstensivliyi xırda buynuzlu heyvanlarda aran və dağətəyi zonasında 100 % təşkil etmişdir. İ.E-yi öyrənildikdən sonra, mədə-bağırsaq nematodlarına qarşı yeni dərman preparatının səmərəsini təyin etmək üçün iki təsərrüfatda ayrı-ayrılıqda 40 baş qoyuna İntermectin (50 kq diri çəkiyə 1 ml dozada) və Leva-100 (20 kq diri çəkiyə 1ml dozada) preparatları dəri altı boyun nahiyəsinə yeridilmişdir.

Hər iki təsərrüfatda kontrol yoxlamalar aparılmışdır. Dehelmintizasiyanın 7-10-cu günlərində laboratoriyada aparılan koproloji müayinələr zamanı invaziyanın ekstenseffektivliyi (dərman preparatının səmərəsi) öyrənilmişdir. Helmintokoproloji müayinə zamanı aran və dağətəyi zonasında İntermectin yeridilmiş 40 baş xırda buynuzlu heyvanların 38-də

sağalmaya doğru hal müşahidə edilmişdir. Belə ki, invaziyanın ekstenseffektivliyi 95% təşkil etmişdir.

Müqayisəvi olaraq növbəti preparatın - Leva-100 preparatının yeridilməsindən sonra, 40 baş X.B.H-in 6-da mədə-bağırsaq nematodları müəyyən-ləşdirilmişdir. Ona görə də $6 \times 100 : 40 = 15\%$, buradan $95 - 15 = 80\%$, $x = \frac{80 \cdot 100}{95} = 84,2\%$. Yəni Leva-100 prepa-ratının yeridilməsindən sonra xırda buynuzlu heyvan-larda invaziyanın ekstenseffektivliyi 84,2% olmuşdur.

Cədvəl 3. X.B.H.-da İntermectin və Leva -100 anthelmint preparatlarının müalicə effektivliyinin nəticələri

Cədvəldən göründüyü kimi İntermectin

Anthelmint	Heyvanın miqdarı	Preparatın dozası qv/kq	Anthelmintlərin yeridilməsi (gün)	Anthelmintlərin vurulması (dafa)	Nəticələr		
					Öldü	Sagaldı	Xəstə
İntermectin	40	1ml 50kq	1	dəri altı bir	-	38	2
Leva-100	40	1ml 20 kq	1	dəri altı bir	-	34	6
Kontrol	40	-	-	-	-	-	40

ƏDƏBİYYAT

1. Hacıyev Y.H., Qayıbov A.C., Seyidov Y.M. Kənd təsərrüfatı heyvanları və ev quşlarının helmint və helmintozlarının öyrənilməsinə dair tədqiqat işlərinin yekunu. Az.ETBİ-nin əsərləri, Tom XXV, 1973, səh.70-72. 2. Котельников Г.А. Гельминтологические исследования живстных и окружающей среды. Справочник- Москва: Колос, 1984., с. 68-70. 3. Мамедов А.Т.Хабертиоз, буностомоз и езофагостомоз овец в Азербайджанской ССР. Автореферат, Тбилиси 1968, с. 8-16. 4. Сеидов Я. М., О распространении главнейших гельминтозов овец в Нахичеванской АССР. Аз.ЕТБІ –ХІХ том, Баку-1965, с.119. 5. Швеи О.М. Эколого-эпизоотологическая характеристика и профилактика стронгилятозов желудочно-кишечного тракта в центрально черно-земной зонеРСФСР. Автореферат, Москва 1993,с.1-2

Распространение главнейших гельминтозов овец в южной зоне Азербайджана и меры борьбы с ним

Я.М.Сеидов, Р.Н.Акперова

Для выявления некоторых главнейших гельминтозов овец Астари́нского района 2012-2014 гг. было проведено исследование туш внутренних органов и также гельминтокопрологическое исследование 220овец, для выяснения стенси́вности инвазии.

При этом выяснено, что у овец пораженным легочными нематодозами экстенсивность инвазий составила 44-46%, фасциолёзом 26,6-28,5%, дикроцелиозом 20-25%, мониезиезом 30-37,5%, тизаниезиезом 30-35%, эзофагостомозом 62,25-80%, хабертиозом 55-65%, буностомозом 51-62,5%.

Против желудочно-кишечных нематодозов было проведено испытание препаратов Интермектин и Лева-100.

Лева-100 в дозе 1 мл/20 кг массы тела показал 84,2 %, а Интермектин в дозе 1мл/50 кг массы тела показал 95 % ффективность.

Ключевые слова: гельминтозы, овец, видовой состав, препарат, экстенсивность

On the distribution of the main helminthoses of sheep in southern of Azerbaijan and measures to deal with it

Y.M.Seyidov, R.N.Akbarova

To identify some of the main helminthoses sheep Astara region in 2012-2014 years, was examined carcasses of internal organs and also worms scatological study of 220 sheep to determine the extensiveness of invasion. It was found that in sheep affected lung nematosis extent of infestation was 44-46,6%, fascioliasis 27,5-25%, dicroceliasis 20-22,5%, moniezioz 30-37,5%, tizaniezioz 30-35%, ezofagostomoz 62,25-80%, habertioz 55-65%, bunostomoz 51-62,5%.

The gastrointestinal nematosis was tested drugs Intermectin and Leva-100. Leva-100 dose of 1ml/20 kq of body weight showed 84,2 %, Intermectin dose of 1ml/50kq of body weight showed 95% efficiency.

Key words: helminthoses, sheep, species composition, preparation, extensiveness